

Biegły psycholog a odebranie i ocena zeznań małoletniego świadka w procesie karnym

JUSTYNA ŻYLIŃSKA

Wyższa Szkoła Zarządzania i Prawa im. Heleny Chodkowskiej w Warszawie

I

Polskie ustawodawstwo karne nie ustanawia cenzusu wieku osób mogących wystąpić w procesie w charakterze świadków, nie ustala granicy wieku, która przesądzałaby o zdolności do wystąpienia w tej roli procesowej lub jej braku¹. Świadkiem może być więc każdy, kto osiągnął

¹ Pogląd, iż nie należy uzależniać możliwości dopuszczenia dowodu z zeznań świadka od osiągnięcia przez niego określonej granicy wieku, jest prezentowany zarówno w doktrynie, jak i w judykaturze. W doktrynie powyższe stanowisko reprezentuje np. M. Czekał, *Procesowe aspekty przesłuchania w charakterze świadka osoby nieletniej*, Prok. i Pr. 1997, nr 5, s. 32. Opinię tę podziela także A.A. Dobrzyński, *Świadek*, Warszawa 1988, s. 27. W literaturze spotykane są również poglądy umiarkowanie przeciwnie. Ich przykładem może być opinia J. Drohomireckiego, który twierdzi, że świadków-dzieci należy wezwać na rozprawę w ostateczności, gdy ich obecność jest nieodzowna, albowiem wartość zeznań takich świadków może w pewnych wypadkach budzić zastrzeżenia, gdyż wiadomo, że dzieci mają małą zdolność skupiania uwagi, łatwo ulegają sugestii, skłonne są do mieszania faktów i fantazjowania — J. Drohomirecki, *Dowód ze świadka*, WPP 1959, nr 2, s. 48.

W orzecznictwie natomiast potwierdzenie tezy o dopuszczalności zeznań małoletniego świadka stanowi uzasadnienie uchwały z 20 grudnia 1985 r., w którym Sąd Najwyższy stwierdził, że k.p.k. nie ustanawia dla świadków żadnego cenzusu wieku, stosunku do stron, stanu zdrowia itp. Świadkiem może być więc także osoba małoletnia. Dolna granica jej wieku do występowania w tym charakterze nie została określona. Istotne jest,

zdolność spostrzegania, zapamiętywania i odtwarzania spostrzeżeń oraz jest zdolny dostarczyć informacji istotnych dla oceny winy oskarżonego. Stąd nie należy do rzadkości przesłuchanie osób małoletnich w tym charakterze również w sytuacji, gdy ich dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo, a więc gdy przysługuje im w procesie status pokrzywdzonego.

Dziecko bywa cennym świadkiem, którego zeznania w postępowaniu karnym mogą odegrać istotną rolę, stanowiąc materiał dowodowy pozwalający na ustalenie okoliczności zdarzenia czy dostarczający informacji o osobie podejrzaney². Niemniej dzieci, z uwagi na swoiste cechy rozwoju psychofizycznego, które kształtują się w zależności od fazy rozwojowej, stanowią szczególną kategorię dowodu. W konsekwencji uzyskanie od nich wiarygodnych i dość kompletnych zeznań stanowi dla organu przeprowadzającego przesłuchanie zadanie o wysokim stopniu trudności, wymuszając konieczność przestrzegania swoistych zasad dotyczących przesłuchania małoletniego, uwzględnienia psychologii formowania zeznań małoletnich, zwłaszcza odmienności dziecięcego spostrzegania oraz uwagi małoletnich świadków, a także aktywny udział w nim biegłego psychologa.

Istotnym problemem dla organu procesowego jest też ocena zeznań małoletniego świadka, a przede wszystkim ich wiarygodności, co — jak podkreśla E. Gruza — stanowi najtrudniejszy i zarazem najważniejszy etap przeprowadzanych czynności dowodowych, mający daleko idące implikacje. Ocena taka wymaga rozsądnego wyważania proporcji pomiędzy nadmiernym krytycyzmem a bezkrytycznym nastawieniem do dziecka i jego zeznań oraz respektowania reguł prawnych³. W jej przeprowadzeniu niebagatelne znaczenie ma biegły psycholog, który formułując opinię co do osobowości świadka, zdolności postrzegania lub odtwarzania spostrzeżeń, dostarcza organowi procesowemu materiałowi pomocnego w dokonaniu oceny wiarygodności zeznań małoletniego świadka.

aby znajdowała się ona w takim wieku, w którym możliwe jest porozumiewanie się z nią — uchwała SN z dnia 20 grudnia 1985 r., VI KZP 28/85 OSNKW 1986/5-6/30.

² Zob. E. Gruza, *Kryteria oceny wiarygodności zeznań dzieci*, „Dziecko Krzywdzone” 2004, nr 6, s. 2.

³ *Ibidem*.

II

Ustawa karnoprosesowa przewiduje udział biegłego psychologa w przesłuchaniu świadka w następujących sytuacjach:

— w razie zaistnienia przesłanek określonych w treści przepisu art. 192 § 2 k.p.k.⁴;

— w stanie faktycznym określonym w brzmieniu przepisu art. 185a k.p.k.;

— w stanie faktycznym określonym w brzmieniu przepisu art. 185b k.p.k.

W pierwszej z wymienionych sytuacji — w razie pojawienia się po stronie organu procesowego wątpliwości co do stanu psychicznego świadka, jego stanu rozwoju umysłowego, zdolności postrzegania lub odtwarzania przez niego spostrzeżeń — sąd lub prokurator może zarządzić przesłuchanie świadka z udziałem biegłego lekarza lub biegłego psychologa, a świadek nie może się temu sprzeciwić (art. 192 § 2 k.p.k.). W toku postępowania może bowiem dojść do sytuacji, w której wartość dowodowa zeznań świadka zostanie podważona z uwagi na jego stan psychiczny, fizyczny czy niesprawność umysłową. Dotyczy to osób, które mają zdeformowaną zdolność spostrzegania i relacjonowania dokonanych spostrzeżeń. Zniekształcenia te wynikają głównie z upośledzenia narządów zmysłu, zdolności intelektualnych czy zaburzeń psychicznych wpływających na proces formułowania się zeznań⁵. Gdy więc istnieją uprawdopodobnione dane wskazujące na stan obniżenia zdolności relacjonowania faktów wynikający z choroby, odchylenia od normy psychicznej, ograniczeń zdolności percepcyjnych lub zapamiętywania, mogących wywrzeć wpływ na wiarygodność zeznań, a zeznania świadka mają istotne znaczenie dla sprawy i nie można z nich zrezygnować, należy uznać, iż istnieją wystarczające podstawy zarządzenia takiego przesłuchania⁶. Należy w tym miejscu podkreślić, iż analizowane unormowanie zezwala sądowi lub prokuratorowi na zarządzenie przesłuchania z udziałem biegłego psychologa także w odniesieniu do świadka małoletniego.

⁴ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. — Kodeks postępowania karnego, Dz.U. Nr 89, poz. 555 ze zm. (dalej: k.p.k.).

⁵ J. MirzeWińska-Lorencka, *Karnoprawna ochrona dziecka przed wykorzystywaniem seksualnym*, Warszawa 2012, s. 145.

⁶ M. Kornak, *Małoletni jako świadek w procesie karnym*, Warszawa 2009, s. 45.

W orzecznictwie trafnie podkreśla się, że pomimo fakultatywnego brzmienia tego przepisu, wyrażającego się słowami „sąd lub prokurator może zarządzić” przesłuchanie świadka z udziałem biegłego lekarza lub biegłego psychologa, nie stwarza to podstawy do swobodnego uznania organu procesowego, albowiem niekiedy może nawet być obowiązkiem sądu. Musi to być jednak uzasadnione okolicznościami sprawy, wskazującymi na istnienie uzewnętrznionych wątpliwości mogących świadczyć o możliwości występowania u świadka zaburzeń w tych sferach, o których traktuje analizowany przepis⁷.

Wnioskując *a contrario*, ustawodawca pozostawił uznaniu sądu czy też prokuratora prawo przesłuchania małoletniego świadka z udziałem biegłego psychologa w sytuacji, gdy nie ma podstaw powołania się na przepis art. 192 § 2 k.p.k. Stanowisko to znajduje wyraz w wyroku Sądu Najwyższego z 19 marca 1984 r., w którym uznał on, iż powołanie biegłych nie może stanowić reguły przy przesłuchaniu osób małoletnich, zwłaszcza jeżeli zeznania tych osób nie budzą w przeważającej części wątpliwości w świetle ustalonych bezspornie okoliczności sprawy⁸.

Wątpliwości uzasadniające podejrzenie istnienia wskazanego w przepisie art. 192 § 2 k.p.k. stanu obniżającego relacjonowanie muszą być rzeczywiste i wynikać z konkretnych faktów⁹. Podstawą złożenia wniosku w tym zakresie nie może być, uzasadnione nawet, przekonanie strony o niezgodności zeznań z rzeczywistością¹⁰. Stosowanie art. 192 § 2 k.p.k. wymaga uprawdopodobnienia wątpliwości co do stanów wskazanych w tym przepisie, czyli powstania rozsądnych w świetle doświadczenia życiowego i wskazań wiedzy wątpliwości, czy stan psychiczny świadka lub stan jego rozwoju umysłowego albo ograniczona

⁷ E. Gruza, *Ocena wiarygodności zeznań świadków w procesie karnym. Problematyka kryminalistyczna*, Kraków 2003, s. 170. Zob. wyrok SN z 23 listopada 1984, Rw 445/84, OSNKW 1984, nr 5–6, poz. 43.

⁸ Wyrok SN z 19 marca 1984 r., I KR 48/84, OSNPG 1985, nr 2, poz. 26.

⁹ Wyrok SN z 26 lipca 1985 r., IV KR 180/85, OSNKW 1986, nr 9–10, poz. 81 z glosą J. Wójcikiewicza, Probl. Praw. 1987, nr 12; wyrok SA w Warszawie 15 maja 1996, III AKa 113/96, OSPriP 1996, nr 11, poz. 25.

¹⁰ Zob. wyrok SA z 18 listopada 2004 r., II AKa 309/04, OSPriP 2006, nr 1, poz. 35.

zdolność postrzegania bądź odtwarzania nie rzutują ujemnie na treść jego zeznań¹¹.

Warto podkreślić, iż art. 192 § 2 k.p.k. nie znajduje zastosowania wówczas, gdy świadek, który ma zostać przesłuchany, odmówił składania zeznań na podstawie art. 182 § 1 lub 2 albo został zwolniony (w całości) od ich składania na podstawie art. 185 k.p.k.

Lex specialis wobec przepisu art. 192 § 2 stanowi § 2 art. 185a k.p.k., który przewiduje obligatoryjny udział biegłego psychologa w przesłuchaniu pokrzywdzonego, który w chwili przesłuchania nie ukończył 15 lat, w sprawach o przestępstwa określone w rozdziałach XXV (przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności) i XXVI (przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece) k.k.¹² Unormowanie to znajduje zastosowanie do pokrzywdzonych między innymi następującymi czynami: zgwałcenia (art. 197 k.k.), wykorzystania osoby bezradnej czy niepoczytalnej (art. 198 k.k.), wykorzystania stosunku zależności czy krytycznego położenia (art. 199 k.k.), obcowania płciowego z małoletnimi poniżej 15. roku życia (art. 200 k.k.), kazirodztwa (art. 201 k.k.), zmuszania do prostytucji (art. 203 k.k.), stręczycielstwa i sutenerstwa (art. 204 k.k.), znęcania (art. 207 k.k.), rozpijania (art. 208 k.k.), uchylania się od płacenia alimentów (art. 209 k.k.) oraz uprowadzenia (art. 211 k.k.).

Ponadto, po wejściu w życie noweli nr 19, obligatoryjny jest również udział biegłego psychologa w przesłuchaniu świadka, który w chwili przesłuchania nie ukończył 15 lat, w sprawach o przestępstwa popełnione z użyciem przemocy lub groźby bezprawnej albo o przestępstwa określone w rozdziale XXV k.k., jeżeli zeznania tego świadka mogą mieć istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy (art. 185b k.p.k.).

Warto w tym miejscu podkreślić, iż w odniesieniu do tych kategorii świadków, o których mowa w przepisach art. 185a i 185b k.p.k., ustawodawca przewidział szczególny tryb przesłuchania, mający zniwelować dziecku stres związany z udziałem w tej czynności, a jednocześnie doprowadzić do uzyskania od niego oświadczenia dowodowego, które

¹¹ Zob. wyrok SA w Katowicach z 17 grudnia 2009 r., II AKa 337/09, Biul. SA w Katowicach 2010, nr 1, poz. 15.

¹² Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. — Kodeks karny, Dz.U. Nr 88, poz. 553 ze zm. (k.k.).

pozwole na poczynienie prawdziwych ustaleń procesowych. Uczestniczenie w nim biegłego psychologa jest tylko jednym z wymogów.

III

Będący podstawą powołania biegłego przepis art. 193 § 1 k.p.k. stanowi ogólnie, że jeżeli stwierdzenie okoliczności mających istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy wymaga wiadomości specjalnych, zasięga się opinii biegłego lub biegłych. Ustawodawca bliższe określenie pojęcia „biegły”, jego charakteru prawnoprocesowego pozostawia więc doktrynie.

Definicje analizowanego pojęcia formułowane przez procesualistów i kryminalistów niejako za punkt wyjścia przyjmują pojęcie „wiadomości specjalne”. Inne ich elementy składowe dotyczą bądź to celu, w którym organ procesowy powołuje biegłego, bądź formy procesowej, w jakiej to następuje¹³. Wykładnia przepisów ustawy karnoprocessowej oraz analiza definicji formułowanych w doktrynie pozwala więc określić biegłego jako osobę posiadającą wiadomości specjalne, niezbędne do stwierdzenia okoliczności o istotnym znaczeniu dla rozstrzygnięcia sprawy, która zostaje wezwana przez właściwy organ procesowy w ustawowo określonej formie postanowienia w celu rozstrzygnięcia kwestii z zakresu wiadomości specjalnych.

Zadania osoby powołanej przez organ procesowy w charakterze biegłego do udziału w sprawie należy traktować szeroko — może ona

¹³ T. Tomaszewski terminem „biegły” obejmuje osobę posiadającą wiadomości specjalne, powołaną postanowieniem organu procesowego w celu stwierdzenia okoliczności mających istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy — *idem*, *Dowód z opinii biegłego w procesie karnym*, Kraków 2000, s. 179. Z. Kegel określa zaś biegłego jako osobę posiadającą wiedzę specjalną, to jest taką, której nie ma przeciętna jednostka, a jednocześnie — i w związku z posiadaniem tej wiedzy — która została powołana w konkretnym procesie do rozstrzygnięcia kwestii wymagającej tej wiedzy — *idem*, *Dowód z ekspertyzy pismoznawczej w polskim procesie karnym*, Wrocław 1973, s. 122. M. Cieślak natomiast, formułując definicję biegłego, obejmuje jej zakresem osoby powołane do udziału w procesie w celu wyjaśnienia zagadnień, które wymagają wiadomości specjalnych, przekraczających normalną, ogólnie dostępną w danym społeczeństwie wiedzę w zakresie nauki, sztuki lub innej umiejętności — *idem*, [w:] M. Cieślak *et al.*, *Psychiatra w procesie karnym*, Warszawa 1991, s. 377.

wystąpić w procesie karnym w roli eksperta oraz konsultanta¹⁴. Należy podkreślić, iż niezbędnym warunkiem udziału biegłego — zarówno, gdy występuje on w roli opiniodawcy, jak i wówczas gdy realizuje funkcje konsultanta, jest wydanie przez organ procesowy postanowienia o dopuszczeniu dowodu z opinii biegłego.

Realizacja pierwszej z powyższych ról stanowi konsekwencję realizowanych czynności badawczych, podjętych w związku z toczącym się postępowaniem. Ich celem jest wyjaśnienie okoliczności mających istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy, których stwierdzenie wymaga wiadomości specjalnych. Przebieg przeprowadzonych przez biegłego badań, ich wyniki oraz końcowe wnioski znajdują odzwierciedlenie w sformułowanej na tej podstawie opinii. Całokształt zaś jego działalności określany jest mianem ekspertyzy.

Działalność biegłego nie zawsze musi zakończyć się wydaniem opinii, na przykład wówczas, gdy uczestniczy on w przeprowadzaniu dowodów bez konieczności wydania opinii. Organ, korzystając z pomocy biegłego — konsultanta, dąży do wykorzystania jego specjalistycznej wiedzy w zakresie na przykład sposobu realizacji takich czynności, jak: oględziny, konfrontacja, okazanie, przeszukanie czy przesłuchanie świadka, a w konsekwencji także w interpretacji wyników uzyskanych w drodze powyższych czynności¹⁵.

Zagadnienia rozstrzygane przez biegłego w ramach ekspertyzy pozostają w sferze wiadomości specjalnych — pojęcia wprawdzie niezdefiniowanego przez ustawodawcę, ale stanowiącego przedmiot zainteresowania zarówno doktryny, jak i judykatury. Termin ten obejmuje nie tylko wiadomości z zakresu szczegółowych dyscyplin naukowych, lecz także praktyczne umiejętności nabyte w trakcie wykonywania pracy zawodowej, jeśli za punkt odniesienia przyjmujemy standardowy w danych warunkach społecznych poziom wiedzy ogólnej i zwykłych umiejętności praktycznych¹⁶. W konsekwencji, ten rodzaj wiadomości, zgodnie ze

¹⁴ Zob. T. Tomaszewski, *op. cit.*, s. 101.

¹⁵ J. Widacki, *Kryminalistyka*, Warszawa 1999, s. 160.

¹⁶ Podobnie analizowany termin definiuje Z. Kegel, twierdząc, iż pojęcie wiedzy specjalnej oznacza, że osoba, która ją posiada, różni się pod tym względem od innych osób. Innymi słowy, wyróżnia się pod względem posiadanej wiedzy w dziedzinie określonej gałęzi nauki, sztuki czy innej umiejętności — *idem, op. cit.*, s. 52. Zbliżone definicje analizo-

stanowiskiem SN wyrażonym w wyroku z dnia 15 kwietnia 1976 r., nie obejmuje tych, które są dostępne dla dorosłego człowieka o odpowiednim doświadczeniu życiowym, wykształceniu i zasobie wiedzy¹⁷.

Bez wątplenia za wiadomości specjalne należy uznać te, które składają się na dziedziny opiniodawcze nauk sądowych, a więc medycyny i psychiatrii sądowej, psychologii sądowej i szeroko rozumianej kryminalistyki. Konieczność poznania i oceny różnorodnych zjawisk z życia psychicznego człowieka składających się na owe wiadomości specjalne wyłania się praktycznie w większości spraw. Z procesowego punktu widzenia istotne jest między innymi ustalenie, jakie motywy kierowały sprawcą, co czuł, realizując swój czyn, oraz jakie emocje temu towarzyszyły. Szczególnie istotnym, a zarazem bardzo skomplikowanym aspektem jest kwestia oceny osobowych źródeł dowodowych, w tym przede wszystkim zeznań małoletniego świadka (pokrzywdzonego)¹⁸. Z jednej strony wynika to z braku jednoznacznych kryteriów, spójnego modelu, którego zastosowanie w konkretnych sytuacjach dawałoby pewność, że ocena ta jest prawidłowa i bez cienia wątpliwości możemy wypowiedzieć się, czy świadek zeznaje szczerze, czy też nie, czy nie popełnia błędów wynikających z psychologicznego podłoża kształtowania się spostrzeżeń. Z drugiej strony barierą mogą być obowiązujące przepisy prawne, a zwłaszcza niekiedy błędna interpretacja zasady swobodnej oceny dowodów i nie do końca sprecyzowane zasady powoływania biegłych z zakresu psychologii¹⁹.

wanego terminu konstruuje M. Cieślak, *op. cit.*, s. 390: wiadomości dotyczące określonej dziedziny nauki, techniki, rzemiosła, zawodu lub sztuki, a przekraczające wiedzę przeciętnego, dorosłego i normalnie wykształconego człowieka; Z. Doda, A. Gaberle, *Dowody w procesie karnym. Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Komentarz*, t. 1, Warszawa 1997, s. 79–80: wiadomości, które przekraczają granice normalnej, powszechnej w danych warunkach społecznych wiedzy w sferze nauki, techniki, sztuki, a także innych umiejętności.

¹⁷ Wyrok SN z 15 kwietnia 1976 r., II KR 48/76, OSNKW 1976, nr 10–11, poz. 133. Zob. także wyroki SN z dnia 25 stycznia 1989 r., V KRN 298/88, OSNPG 1989, nr 6, poz. 71; 11 stycznia 1989 r., V KRN 268/88, OSNPG 1989, nr 8, poz. 97; 3 lipca 1987 r., III KR 235/87, OSNKW 1988, nr 1–2, poz. 12; 18 kwietnia 1986 r., V KRN 133/86, OSNPG 1987, nr 2, poz. 18; 20 maja 1984 r., I KR 102/84, OSNPG 1984, nr 12, poz. 112; 29 kwietnia 1982 r., III KR 72/82, OSNPG 1982, nr 8, poz. 122; 20 sierpnia 1980 r., V KRN 178/80, OSNPG 1981, nr 5, poz. 52.

¹⁸ Zob. E. Gruza, *Psychologia sądowa dla prawników*, Warszawa 2009, s. 283.

¹⁹ *Ibidem*.

O formie powołania do pełnienia funkcji biegłego w danej sprawie przesądza art. 194 k.p.k., głoszący, iż o dopuszczeniu dowodu z opinii biegłego wydaje się postanowienie. Unormowanie to, obok przepisów ogólnych ustawy karnoprocesowej, zawartych w art. 94 § 1, przesądza także o tym, jaką treść powinno zawierać postanowienie dopuszczające ten rodzaj dowodu, stanowiąc, iż należy w nim wskazać:

— imię, nazwisko i specjalność biegłego lub biegłych, a w wypadku opinii instytucji, w razie potrzeby, specjalność i kwalifikacje osób, które powinny wziąć udział w przeprowadzeniu ekspertyzy;

— przedmiot i zakres ekspertyzy, ze sformułowaniem w miarę potrzeby pytań szczegółowych;

— termin dostarczenia opinii.

W postanowieniu o dopuszczeniu dowodu z opinii biegłego należy ponadto określić formę złożenia opinii (art. 200 § 1 k.p.k.) oraz materiał stanowiący podstawę badań. W sytuacji zaś powołania biegłych z zakresu różnych specjalności konieczne jest wskazanie, czy mają oni przeprowadzić badania wspólnie i wydać jedną wspólną opinię, czy opinie odrębne (art. 193 § 3 k.p.k.). W treści postanowienia powinna znaleźć także odzwierciedlenie informacja o zakresie udostępnienia biegłemu akt sprawy.

Szczególnie istotnym elementem składowym postanowienia o powołaniu biegłego, który powinien określić organ, jest przedmiot i zakres ekspertyzy. Ich sprecyzowanie stanowi zadanie o wysokim stopniu trudności. Wymaga bowiem nie tylko gruntownej znajomości sprawy, lecz także pewnej orientacji w zakresie reprezentowanej przez biegłego specjalności²⁰. Trudność potęguje fakt, iż oba te pojęcia są w doktrynie różnie rozumiane. Nie wglębiając się szczegółowo w to zagadnienie, można poprzestać na stwierdzeniu, iż przedmiot i zakres ekspertyzy znajdują odzwierciedlenie w pytaniach formułowanych przez organ procesowy w postanowieniu o powołaniu biegłego. Wykładnia przepisów art. 194 k.p.k. wskazuje, iż organ ma obowiązek zawsze postawić pytanie podstawowe, pytania szczegółowe zaś fakultatywnie, tylko „w miarę potrzeby”, gdy będzie to wskazane, by sprecyzować zakres i przedmiot ekspertyzy.

²⁰ Zob. Z. Kegel, *op. cit.*, s. 66–83; H. Kolečki, *Określenie przedmiotu ekspertyzy w postanowieniu o powołaniu biegłego*, PiP 1974, nr 8–9, s. 180–187.

Przykładami pytań, które organ procesowy może skierować do biegłego z zakresu psychologii, są:

- jakie są zdolności dziecka-świadka w zakresie postrzegania, zapamiętywania i odtwarzania spostrzeżeń?
- czy dziecko jest skłonne do kłamstwa i fantazjowania?
- czy dziecko jest podatne na wpływ innych osób?
- jaki jest rozwój intelektualny dziecka-świadka?
- jakie cechy widoczne są w funkcjonowaniu społeczno-emocjonalnym dziecka i jak wpływają one na treść i formę jego zeznań?
- jakie są relacje i więzi dziecka z innymi osobami (podejrzany/oskarżony/pokrzywdzoną/innymi świadkami)²¹.

Niezwykle istotne jest, aby pytania kierowane do biegłego psychologa mieściły się w zakresie jego kompetencji. Niestety, praktyka dostarcza przykładów, kiedy sąd lub prokurator oczekuje od niego odpowiedzi na pytania nieobjęte ich zakresem, związane w szczególności z wypowiedzeniem się odnośnie do prawdziwości czy też fałszywości zeznań i oceny stopnia ich wiarygodności²².

Finalnym wynikiem czynności zrealizowanych przez biegłego jest wydanie opinii. Części składowe opinii wymienia przepis art. 200 § 2 k.p.k. Zgodnie z nim powinna ona w części wstępnej zawierać informacje co do:

- danych personalnych oraz pozwalających na ocenę kwalifikacji biegłego (informacje o stopniu i tytule naukowym, specjalności i stanowisku zawodowym);
- danych pozostałych osób uczestniczących w przeprowadzeniu ekspertyzy (jeżeli takowe brały w niej udział), z uwzględnieniem czynności dokonanych przez każdą z nich;
- nazwy i siedziby instytucji — w wypadku opinii instytucji naukowej lub specjalistycznej;
- czasu przeprowadzonych badań;
- daty wydania opinii.

²¹ R. Kosior, *Udział biegłego psychologa w przesłuchaniu dziecka*, Prok. i Pr. 2010, nr 4, s. 46.

²² Zob. J. Biederman, *Oczekiwania organu procesowego wobec biegłego psychologa w sprawach karnych dotyczących seksualnego wykorzystania dzieci*, „Dziecko Krzywdzone” 2007, nr 4 (21), s. 112; A. Budzyńska, *Psycholog w roli biegłego sądowego*, „Dziecko Krzywdzone” 2007, nr 4 (21), s. 11.

Opinia powinna także zawierać sprawozdanie z przeprowadzonych czynności i spostrzeżeń oraz wnioski. Oprócz tego opinię winni podpisać wszyscy biegli, którzy uczestniczyli w jej wydaniu.

Opinia biegłego, ze względu na element wiadomości specjalnych, ma szczególny charakter. Niemniej organ procesowy nie ma obowiązku, by uznawać bezkrytycznie każdy efekt pracy biegłego, co więcej — ma uprawnienia do przyjęcia bądź odrzucenia wydanej przez niego opinii. Oczywiście decyzja o tym powinna zostać poprzedzona jej wnikliwą kontrolą. Będąca bowiem środkiem dowodowym opinia, aby mogła się nim stać, musi odpowiadać przecież pewnym wymogom w odniesieniu do treści i formy, a w rezultacie podlega ocenie tak jak każdy inny środek dowodowy.

Mimo że ze względu na element wiadomości specjalnych dowód z opinii biegłego jest niewątpliwie dowodem o charakterze szczególnym, nie oznacza to jednak istnienia jakichkolwiek swoistych reguł jego oceny. Powinna ona odbywać się według kryteriów związanych z zasadą swobodnej oceny dowodów²³.

W szczególności dowód z opinii biegłego podlega kontroli i ocenie organu procesowego, zarówno od strony formalnej oraz logicznej poprawności wnioskowania biegłego, jak i pod kątem merytorycznej trafności zawartych w niej ustaleń i ocen. Nie można bowiem odmówić organowi prawa do oceny opinii z punktu widzenia wiedzy specjalistycznej. Tylko w ten sposób zrealizowana ocena nie będzie pobieżnym czy wręcz bezkrytycznym zaaprobowaniem poglądów biegłego, wyeliminuje wypadki przyjmowania opinii błędnych, opartych na niedostatecznych badaniach czy niekompletnym materiale badawczym, a w rezultacie zapewni prawidłowe wykorzystanie opinii w procesie karnym.

W świetle powyższych uwag należy zauważyć, iż ocena dowodu z opinii biegłego, w tym także psychologa, nabiera szczególnego znaczenia w kontekście podejścia przez wymiar sprawiedliwości do tego typu środka dowodowego. W praktyce procesowej niestety uwidacznia się niekiedy wręcz niezrozumiała wiara organów procesowych w nieomylność biegłego i bardzo częste przypadki ferowania wyroków głównie na podstawie wniosków wyrażonych w opiniach biegłych²⁴.

²³ Zob. wyrok SN z dnia 3 marca 1997 r., II KKN 159/96, Prok. i Pr. 1998, nr 2, poz. 7.

²⁴ E. Gruza, *Psychologia sądowa...*, s. 282.

IV

Zasadnicza rola biegłego polega na wydaniu opinii co do kwestii budzących wątpliwości, a dotyczących stanu rozwoju umysłowego, zdolności postrzegania i odtwarzania postrzeżeń, nie zaś na ocenie zeznań świadka z punktu widzenia ich wiarygodności i przydatności w samym procesie karnym. Psycholog wprawdzie wspomaga swoją wiedzą organ procesowy, ale nie podejmuje za prokuratora czy sędziego decyzji co do możliwości procesowego wykorzystania zebranego materiału dowodowego²⁵. Ocena wartości dowodowej przeprowadzonego dowodu, w tym ocena wiarygodności zeznań świadka, pozostaje bowiem w gestii organu procesowego, który realizuje ją, opierając się na jednej z naczelnych zasad procesu — zasadzie swobodnej oceny dowodów (art. 7 k.p.k.), dyrektywie kształtowania przez organ procesowy swego przekonania na podstawie wszystkich przeprowadzonych dowodów ocenianych swobodnie, z uwzględnieniem zasad prawidłowego rozumowania, wskazań wiedzy i doświadczenia życiowego.

Stanowisko to znajduje odzwierciedlenie w judykaturze. W jednym z wyroków — z 4 listopada 1988 r. — Sąd Najwyższy stwierdził, iż ocena wiarygodności zeznań świadków należy wyłącznie do sądu orzekającego, i jeżeli nawet biegli wypowiedzieli się, iż „złożone zeznania można w pełni uznać za wiarygodne czy są w pełni wiarygodne”, to oceny takie czynione są przecież tylko na płaszczyźnie specjalistycznej, nie uwzględniają możliwości kłamliwości zeznań z innych powodów niż chorobowe cechy osobowości²⁶.

Pogląd ten podzielił również Sąd Apelacyjny w Krakowie, podkreślając, iż zadaniem biegłego psychologa jest przedstawienie (ewentualnie po przeprowadzeniu badań) opinii co do osobowości świadka, zdolności postrzegania lub odtwarzania spostrzeżeń (art. 192 § 2 k.p.k.). Nie należy do biegłego psychologa ocena wiarygodności zeznań świadka, czyli wypowiedzanie się, w jakim stopniu zeznania te odpowiadają rzeczywistemu przebiegowi zdarzenia²⁷.

²⁵ A. Antoniak-Drożdż, *Przesłuchanie dziecka w procesie karnym — uwagi praktyczne*, Prok. i Pr. 2006, nr 6, s. 51.

²⁶ Wyrok SN z 4 listopada 1988 r., V KRN 230/88, OSNPG 1988, nr 11, poz. 79.

²⁷ Wyrok SA w Krakowie z 15 stycznia 2003 r., II AKa 360/02, KZS 2003, nr 3, poz. 50; zob. także wyrok SN z 6 czerwca 1974 r., II KR 74/74, nr 10, poz. 187; wy-

W konsekwencji, przypisanie dowodowi z zeznań świadka cechy wiarygodności należy do organu procesowego i pozostaje pod ścisłą ochroną prawa procesowego. Jak trafnie podkreśla E. Gruza, ocena taka mieści się w ramach swobodnej oceny dowodów jedynie wtedy, gdy:

- jest poprzedzona ujawnieniem w toku rozprawy całokształtu okoliczności i to w sposób podyktowany obowiązkiem dochodzenia prawdy;
- stanowi wynik rozważenia wszystkich okoliczności przemawiających zarówno na korzyść, jak i na niekorzyść oskarżonego;
- jest wyczerpująco i logicznie — z uwzględnieniem wskazań wiedzy — argumentowana w uzasadnieniu²⁸.

Swobodnej oceny dowodu z zeznań świadka nie mogą zastąpić wnioski prezentowane w opinii biegłego. Chociaż opinia biegłego ma być pomocna organowi procesowemu w ocenie stanu percepcji zdarzeń i zdolności do ich odtwarzania przez świadka, to jednak nie można oczekiwać od niego stwierdzeń odnośnie do tego, czy świadek zeznaje wiarygodnie. Zadaniem biegłego nie może być przecież badanie zeznań pod kątem ich szczerości, analizowanie struktury i motywów nieszczerości²⁹.

Na potrzeby procesu karnego konieczne jest, by biegły psycholog wypowiedział się wyczerpująco przede wszystkim w następujących kwestiach:

- czy zaburzona jest zdolność postrzegania przez świadka przebiegu zdarzenia, a jeśli tak, to w jakim zakresie;
- czy zaburzony jest u świadka proces odtwarzania przez niego postrzeżeń, a jeżeli tak, to jaki może mieć to wpływ na kształtowanie rzeczywistości przez świadka;
- czy w zeznaniach świadka widoczne są elementy konfabulacji;
- czy świadek pozostaje pod wpływem osób trzecich i ewentualnie jakich³⁰.

Udział biegłego w przesłuchaniu, poprzedzony analizą akt sprawy, nie wydaje się wystarczający do udzielenia wyczerpujących odpowiedzi na po-

rok SN z 11 stycznia 1980 r., III KR 358/79, OSNKW 1980, nr 7, poz. 64; wyrok SN z 17 czerwca 1998 r., IV KKN 650/97, OSPriP 1998, nr 11–12, poz. 15.

²⁸ E. Gruza, *Kryteria oceny...*, s. 3.

²⁹ J.M. Stanik, *Wybrane problemy psychologii zeznań świadków*, [w:] *Wybrane zagadnienia psychologii dla prawników*, red. L. Tyszkiewicz, Warszawa 1986, s. 177–178.

³⁰ K. Eichstaedt, P. Gałecki, A. Depko, *Metodyka pracy biegłego psychiatry oraz psychologa oraz seksuologa w sprawach karnych*, Warszawa 2012, s. 163–164.

wyższe pytania. Niezbędne jest również przeprowadzenie stosownych badań psychologicznych małoletniego świadka, istotnych do zdiagnozowania poziomu jego rozwoju, zdolności w zakresie postrzegania, zapamiętywania i odtwarzania spostrzeżeń oraz funkcjonowania społeczno-emocjonalnego, ze wskazaniem tych cech, które są szczególnie istotne dla treści i formy zeznań, do czego zresztą upoważnia przepis art. 192 § 1 i 4 k.p.k.³¹

Zaleca się, by tego rodzaju badanie zostało podjęte (choćby nie zakończone) jeszcze przed procesowym odebraniem od małoletniego świadka oświadczenia dowodowego, a jego przeprowadzenie powierzono temu samemu biegłemu, który będzie uczestniczył w przesłuchaniu. Uzyskane na tym etapie wyniki mogą okazać się przydatne nie tylko w przygotowaniu dziecka do składania zeznań czy określeniu możliwości i warunków samego przesłuchania, lecz także w przygotowaniu organu procesowego do samego przesłuchania³².

Udział biegłego w przesłuchaniu świadka nie powinien cechować się biernością³³. W szczególności powinien on realizować swoje uprawnienie do zadawania pytań osobie przesłuchiwanej. Podstawę ku temu stwarzają przepisy ustawy karnoprocesowej — art. 171 § 2 oraz 370 § 1. Osobie przesłuchiwanej należy więc umożliwić swobodne wypowiedzenie się w granicach określonych celem danej czynności, a dopiero potem można zadawać pytania zmierzające do uzupełnienia, wyjaśnienia lub kontroli wypowiedzi (art. 171 § 1 k.p.k.). Pytania te, oprócz organu przesłuchującego oraz podmiotów wymienionych w przytoczonych powyżej przepisach, mogą zadawać także biegli (art. 171 § 2 k.p.k., 370 § 1 k.p.k.).

Zadania biegłego psychologa związane z przesłuchaniem małoletniego należy ujmować szeroko. Jego rola nie powinna ograniczać się do udziału w przesłuchaniu małoletniego i dostarczenia organowi materiału do oceny

³¹ A. Budzyńska, *Psychologiczne aspekty zeznań małoletnich świadków*, „Dziecko Krzywdzone” 2010, nr 1 (30), s. 8.

³² J. Biederman, *op. cit.*, s. 113.

³³ „Udział w przesłuchaniu” oznacza możliwość aktywnego uczestniczenia w przesłuchaniu, a „obecność przy czynności przesłuchania” nie stwarza takiej możliwości. Na rozróżnienie to wskazał SA w Lublinie w wyroku z dnia 21 września 2004 r., podkreślając, iż określenie „biorący udział w czynności”, w przeciwieństwie do określenia „obecny w czasie czynności”, oznacza zawsze aktywność, która może skutkować wpływem tej osoby na przebieg tej czynności — wyrok SA w Lublinie z 21 września 2004 r., II AKA 135/04, Prok. i Pr. 2006, nr 1, s. 33.

wiarygodności oświadczenia dowodowego małoletniego. Niezwykle bowiem istotne są czynności realizowane przez biegłego psychologa w związku z przygotowaniem dziecka do udziału w przesłuchaniu czy ewentualnych innych czynnościach przeprowadzanych z udziałem małoletniego³⁴.

Tego rodzaju czynnościom psychologowie wyznaczają następujące cele:

— zwiększenie zdolności dziecka do udzielenia kompletnych, wyczerpujących informacji o zdarzeniu;

— wywarcie pozytywnego wpływu na sąd przez dziecko — jako wiarygodnego świadka;

— zmniejszenie negatywnych implikacji przesłuchania³⁵.

Oczywiste jest, że przygotowanie dziecka do przesłuchania nie wiąże się z instruowaniem go co do treści zeznań; wręcz przeciwnie — psycholog nie może wpływać na treść odpowiedzi udzielanych przez dziecko. Czynności psychologa powinny być ukierunkowane na przygotowanie dziecka na nowe dla niego doświadczenie, jakim jest złożenie zeznań. Wskazane jest więc, by psycholog nie tylko wyjaśnił mu procedury związane z odebraniem od niego zeznania, lecz przede wszystkim udzielił mu pomocy w osiągnięciu emocjonalnej i psychicznej gotowości na to doświadczenie. Oczywiście czynności podejmowane w ramach przygotowania dziecka do przesłuchania powinny być planowane z uwzględnieniem jego wieku, stanu zdrowia, sytuacji rodzinnej oraz rodzaju zdarzenia, z którego powodu jest przesłuchiwane³⁶.

Nie mniej istotne znaczenie ma pomoc udzielana przez biegłego psychologa organowi procesowemu w związku z przygotowaniem się do przesłuchania małoletniego świadka i organizacją tej czynności procesowej. W literaturze podkreśla się, iż należyte przygotowanie do realizacji przesłuchania przez organ jest jednym z zasadniczych warunków, determinujących jakość zeznań uzyskanych od świadka. Czynniki

³⁴ Na znaczenie udziału biegłego psychologa w ramach czynności przygotowawczych wskazują między innymi J. Biedermann, [w:] *Praktyka a założenia art. 185a i 185b k.p.k. — panel ekspertów*, „Dziecko Krzywdzone” 2007, nr 3 (20), s. 110; A. Budzyńska, *Psychologiczne aspekty zeznań...*, s. 8; V. Kwiatkowska-Darul, *Przesłuchanie małoletniego świadka w polskim procesie karnym*, Toruń 2007, s. 180–181.

³⁵ J. Zmarzlik, *Przygotowanie dziecka do uczestnictwa w przesłuchaniu*, [w:] M. Sajkowska, *Przyjazne przesłuchanie dziecka*, Warszawa 2007, s. 60–61.

³⁶ Zob. J. Lipovsky, P. Stern, *Przygotowanie dziecka do roli świadka w sądzie — podejście interdyscyplinarne*, www.dzieckowsieci.fdn.pl (dostęp: 13 lutego 2013).

ten nabiera szczególnego znaczenia w razie konieczności przesłuchania małoletniego, które wymaga od przesłuchującego wykorzystania wiedzy nie tylko z zakresu procedury karnej czy kryminalistyki, lecz także przygotowania z zakresu psychologii dziecka³⁷. W rezultacie konsultacja biegłego psychologa, udzielona organowi procesowemu w ramach czynności przygotowawczych, może okazać się niezwykle istotna, obejmując w szczególności:

— dostarczenie, w konkretnym wypadku, informacji umożliwiających analizę poziomu emocjonalnego i funkcjonalnego małoletniego świadka;

— pomoc w opracowaniu założeń taktycznych, zwłaszcza w zakresie określenia taktyki przesłuchania, ustalenia czasu, miejsca i osób, które powinny wziąć udział w przesłuchaniu;

— pomoc w sporządzeniu planu przesłuchania, przede wszystkim w sformułowaniu pytań, które organ zada małoletniemu świadkowi podczas przesłuchania.

V

Praktyka karnoprosesowa dostarcza przykładów pozwalających na sformułowanie wniosku, iż w przeważającej liczbie spraw odnotować można kierunek przyjmowania za podstawę wyroku osobowych środków dowodowych, w tym w szczególności zeznań świadków. Uzasadnieniem takiego stanu rzeczy jest to, iż zeznania świadka złożone w odpowiednich warunkach i z zachowaniem form procesowych oraz odpowiednio ocenione są pełnowartościowym materiałem dowodowym³⁸. Uwaga ta znajdzie zastosowanie także do świadków małoletnich. Dziecko bywa bowiem świadkiem, którego zeznania w postępowaniu karnym mogą odegrać istotną rolę, stanowiąc materiał dowodowy pozwalający na ustalenie okoliczności zdarzenia, pod warunkiem że zostanie przesłuchane w sposób właściwy — uwzględniający swoiste zasady procesowo-taktyczne przesłuchania małoletniego, a także psychologię formowania

³⁷ Zob. M. Kornak, *op. cit.*, s. 121.

³⁸ E. Gruza, *Kryteria oceny...*, s. 13.

zeznań małoletnich, zwłaszcza odmienności dziecięcego spostrzegania oraz uwagi małoletnich świadków, a wiarygodność ich zeznań zostanie oceniona ze szczególnym krytycyzmem.

Realizacja tych postulatów wymaga również aktywnego udziału biegłego psychologa, który uczestniczy w przesłuchaniu, a formułując opinię co do osobowości świadka, zdolności postrzegania lub odtwarzania spostrzeżeń, dostarcza organowi materiału pomocnego w dokonaniu oceny wiarygodności zeznań małoletniego świadka.

Z tego punktu widzenia pozytywnie należy ocenić wprowadzenie przez ustawodawcę unormowań, które przewidują obligatoryjność udziału biegłego psychologa w przesłuchaniu małoletniego świadka (art. 185a § 2 k.p.k., art. 185b § 1 w zw. z art. 185a k.p.k.). Z dezaprobatą należy niestety przyjąć ograniczenie obligatoryjności jego udziału do ściśle określonych spraw. Oczywiście, w sprawach z udziałem małoletnich świadków znajduje również zastosowanie przepis art. 192 § 2 k.p.k., który może stanowić podstawę udziału biegłego psychologa w odniesieniu do grupy świadków, których (z uwagi na rodzaj przestępstwa) nie można przesłuchać w trybie art. 185a k.p.k., w razie pojawienia się po stronie organu procesowego wątpliwości co do stanu psychicznego świadka, stanu jego rozwoju umysłowego, zdolności postrzegania lub odtwarzania przez niego postrzeżeń. Niestety, ustawodawca pozostawił uznaniu sądu czy też prokuratora prawo przesłuchania małoletniego świadka z udziałem biegłego psychologa, w sytuacji gdy nie ma podstaw do powołania się na przepis art. 192 § 2 k.p.k. Mimo to organ powinien zawsze dążyć do przeprowadzania przesłuchania małoletniego z udziałem psychologa.

Udział biegłego w czynności przesłuchania, poprzedzony analizą akt sprawy, nie wydaje się jednak wystarczający do wydania opinii. Niezbędne jest również przeprowadzenie stosownych badań psychologicznych małoletniego świadka. Sformułowana w oparciu o takie podstawy opinia biegłego stanowi dla organu procesowego niezwykle cenny materiał, pomocny w ocenie stanu percepcji zdarzeń i zdolności do ich odtwarzania przez świadka. Podkreślić bowiem należy, iż ocena wiarygodności zeznań świadka pozostaje w gestii organu procesowego.

Expert psychologists and the assessment of juvenile witnesses' evidence in criminal proceedings

Summary

Evidence of an underage witness may play a vital role in criminal proceedings in ascertaining the circumstances of an incident. The achievement of this goal is undoubtedly determined by the way a child is questioned — a way that takes into account the procedural and tactical rules of questioning juveniles, bearing in mind the psychological aspects of the formation of underage witness' testimony. What is also important is a critical approach to its credibility.

All this requires active participation of an expert psychologist who can assess the witness' personality, observation and reconstruction skills, and thus can provide the relevant institution with additional material which can be used to evaluate the credibility of the evidence of an underage witness.

Keywords: evidence, juvenile witness, expert psychologist, criminal proceedings.